

Öztürk, E. (2023). Post-Modern Çağda Bireyin Görünümleri: Özerklik, Mahremiyet, Kendini Geliştirme. *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 46-57
Geliş Tarihi: 15.06.2023 Kabul Tarihi: 26.06.2023

Araştırma Makalesi

POST-MODERN ÇAĞDA BİREYİN GÖRÜNÜMLERİ: ÖZERKLİK, MAHREMİYET, KENDİNİ GELİŞTİRME

Enis ÖZTÜRK¹¹

ÖZ

Bu çalışmada post-modern çağda birey üç farklı boyutuyla incelenmiştir. Bunlar Steven Lukes'un Bireycilik (2006) kitabında ele aldığı *özerklik*, *mahremiyet* ve *kendini geliştirme*dir. Çalışmanın amacı, bu üç farklı bakış açısını kullanarak günümüzde bireyin nasıl bir varlık olduğunu/olabildiğini irdelemektir. Çalışma teorik bir araştırma olup ilgili literatürün taranması ve yorumlanması üzerinden ilerlemektedir. Öte yandan bu çalışma post-modern bireyi değil, post-modern dönemde bireyselliği sorgulamaktadır. Dolayısıyla kapsam bakımından post-modern bireyin bu olduğu/böyle olduğu şeklinde bir analiz olma iddiası taşımamaktadır. Burada vurgulanmaya çalışılan, günümüz kapitalizm koşullarında bireyselliğin ne kadar mümkün olabileceğini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Post-modernizm, Bireysellik, Kendini Geliştirme, Mahremiyet, Özerklik.*

APPERANCES OF THE INDIVIDUAL IN POST-MODERN ERA: AUTONOMY, PRIVACY, SELF-DEVELOPMENT

ABSTRACT

In this study, the individual of the post-modern age was examined in three different perspectives. These are *self-development*, *privacy* and *autonomy* that Steven Lukes uses in his book *Individualism* (2006). The aim of the study is to examine the existence / can existence of an individual by using these three different perspectives. On the other hand, this study questions individuality in the post-modern period, not the post-modern individual. Therefore, in terms of scope, it does not claim to be an analysis of the post-modern individual as this. What is tried to be emphasized here is to discuss how individuality is possible under today's capitalism.

Keywords: *Post-modernism, Individuality, Self-Development, Privacy, Autonomy.*

¹¹ Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi, ozturkenis@hotmail.com, ORCID:0000-0002-6953-7194

GİRİŞ

Lyotard'ın (1994, s. 12) *Post-modern Nedir Sorusuna Cevap* adlı makalesinde 'meta-anlatıların' günümüzde artık inandırıcılığını kaybettiğini, evrensel bir bilgi anlayışının yerine farklılıkların, çoğulculuğun ön plana çıktığını anlattığı post-modern çağda, bireyselliğe son derece güçlü bir vurgu söz konusudur. Bu noktada o *Aydınlanma* döneminin insana 'vaat ettiği dünya'nın gerçeğe dönüşmemiş olmasının etkisi şüphesiz ki belirleyicidir. O nedenle söz konusu çeşitliliğe ve çoğulculuğa anlam kazandırabilecek, şekillendirecek herhangi bir yönlendirici ve denetleyici gücün (Kumar, 2013, s. 127) olmadığı da vurgulanır. Böylesi bir kabulden hareket edildiğinde şu söylenebilir ki, post-modernizmi bir ideoloji veya anlatı olmaktan ziyade, onu bir akım olarak görmek daha yerinde bir yaklaşım olacaktır. Hemen her mecrada kendine yer etmiş olsa da post-modernizm bu çalışmada daha çok kültür(el) alanı itibarıyla birey üzerindeki etkisi açısından ele alınacaktır. Fredric Jameson (1994) bu yönüyle postmodernizmi 'geç kapitalizmin kültürel mantığı' diye isimlendirmiştir. Onun için kapitalizmin bu aşamasında üretim fabrika bandından bilgisayar ve televizyona doğru genişlemiştir. Dolayısıyla artık üretimin kültürel bir aşamaya doğru kaydığı bir döneme girilmiştir. Kapitalizmin ileri döneminde dışsal bir biçimde üretilmiş fiziksel ürünlerden çok, içsel olarak üretilmiş kültürel ürünler öne çıkmıştır. Kapitalizmin bu seri üretim prensibine uygun bir biçimde üretilen bu kültürel ürünlerin hepsi bir diğerinin kopyası haline gelmiştir. Baudrillard ise yine Jameson'a yakın olarak, iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle ve çoğalmasıyla bir tür enformasyon bombardımanının yaşandığı bu zamanları gerçeğin sonsuz sayıda yeniden" (2011, s. 15) üretimi olarak isimlendirir. Baudrillard bu çağı yapay şekilde üretilmiş olan, bu anlamda gerçeklik halini yitirmiş bir hiper gerçeklik zamanı olarak adlandırmakta ve buna bağlı olarak da zamanı karakterize edenin 'simulakrlar düzeni' olduğunu söylemektedir. (2001, 87-151). Bauman (2017) ise her şeyin hızla değişebilirliğinden, belirsizliğinden dem vurarak günümüz dünyasını 'akışkan modernite' olarak ele alır.

Post-modernizmin bir betimlemesini yapmak gerekirse, kabaca, *Aydınlanmanın* evrensel akıl anlayışını eleştirir denebilir. Büyük teoriler ve aklın evrenselliği totaliter bir şey olarak değerlendirilir, bu nedenle görecelik öne çıkarılır. Nesnel olmak sorgulanırken, öznel olmak yüceltilir. Elbette bu görecelik çağında bireyselliğin ya da birey olmanın payına da bir şeyler düşer. Aynı zamanda bu dönem bireyselliğin övüldüğü bir karaktere sahiptir. Kısacası bir tarafla büyük anlatıların sona erdiği, insanın kendinden gayri bir otoritenin olmadığı, farklılıkların gün yüzüne çıktığı, gelişen iletişim teknolojilerinin kişiye kendini ifade etmesi için çok daha fazla olanaklar sunduğu bir çağdır Fakat diğer tarafla da bir çok şeyin belirsiz hale geldiği, birbirlerinin kopyası haline geldiği; yani bireyin bir yandan bu derece öne çıktığı diğer yandan da silinme riskiyle yüz yüze olduğu postmodern çağ bir manada "insana ya hep ya hiç demektir" (Best ve Kellner, 2011, s. 21).

Çalışma işte böylesi bir ortamda, bireyin günümüzde nasıl bir halde olduğunu ele almaktadır. Bunu yaparken de konuya üç farklı açıdan yaklaşmaktadır. Bunlar Steven Lukes'un (2006) *Bireycilik* eserinde kullandığı *mahremiyet*, *özerklik*, ile *kendini geliştirmedir*. Her ne kadar Lukes'un anılan bakış açılarından hareket edilse de bunlar çalışmaya sadece bir ilham vermesi açısından değerlidir. Zirâ metinde yapılacak incelemeler Lukes'un meseleyi değerlendirme tarzından çokça farklı bir mecrada yol katetmektedir. Post-modern çağın bireye yansımaları bu üçlü kavram seti üzerinden ele alınırken, sınıf temelli bir yaklaşımdan hareket edilmemiştir. Fakat bu yaklaşım, günümüzde sınıfsal gerçeklikten söz edilemeyeceği yönünde bir kavrayışa sahip olup olmamakla ilgili bir tercih değildir. Metnin odaklandığı temel nokta, artık günümüzde herkesin birey olduğu bir dönemde, bu bireyin nasıl olabildiğini ve ne kadar bireyselliğe sahip olabileceğini eleştirel bir

açından değerlendirmektir. Bu bağlamda Lukes'ten müllhem bu üçlü bakış açısı önemli bir değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Çünkü, insanın farklılığını ortaya koyamadığı, mahrem bir alana sahip olamadığı veya kişiliğini inşa edebilmek adına kendini geliştiremediği bir ortamda bireysellikten bahsedebilmek pek mümkün değildir. Söz konusu tartışmaları temellendirmek adına çalışmanın ilk başlığı olan özerkliğe bakmakta fayda vardır.

Özerklik Bağlamında Bireysellik

Bu bölümde özerklik konusu 'özgün olmak, kendi olmak' gibi anlamlar çerçevesinde incelenmektedir. Bu noktada David Riesman'ın fikirleri, konuya giriş için uygun olabilir. Riesman için günümüzde özerklik arayışındaki biri için asıl zor olan, geçmişteki gibi insanları sınırlayan otorite, sınıf veya aile gibi belirli engeller değildir; bugün zor olan insanların hayatları boyunca "dışardan gelen sinyallerle yönetilen bir karakter yapısının daha öz-güdümlü ürünlerine" dönüşmeleridir (Riesman vd., 2016, s. 289). Riesman'ın fikirlerini kavrayabilmek adına ilk önce *Yalnız Kalabalık* (Riesman vd., 2016) eserinde kavramsallaştırdığı karakter tiplerine değinilebilir.

Riesman kitabında üç karakter tipini birbirinden ayırt eder. Geleneksel toplumdaki *gelenek yönelimli* karakter, gelişme aşamasında olan toplumdaki *içe yönelimli* karakter ve gelişmiş toplumlarda ortaya çıkan *dışa yönelimli* karakter. Bunlardan dışa yönelimli ve içe yönelimli karakterler özerklik bahsini kavramak adına önemlidir. Riesman için içe yönelimli bir toplumda bireyi yönlendiren kaynaklar da içseldir. Söz konusu kaynak diğer insanlar tarafından hayatının erken dönemlerinden itibaren ona aşılınmış ve belirli amaçlara doğru yönlendirilmiştir (Riesman vd., 2016, s. 35). Kendine örnek alınabilecek karakter tipleri çok sınırlıdır ve bellidir. Birey adeta bir tür jiroskop¹² sahibidir ve hedefini ararken bundan yararlanır. Dışa yönelimli toplumlarda ise, insan yine diğer insanlardan etkilenir, sahip olduğu hedefler sürekli olarak değişir ve dolayısıyla belirsizdir. İçe yönelimli toplumda bu tarz yönlendirmeler çok daha erken zamanlarda belirlenirken, dışa yönelimli toplumda ise böylesi yönlendirmeler insanın hayatı boyunca sürer. İçe yönelimli olan insan belirli bir karaktere haizken, dışa yönelimli karakter tipi değişken özellikler sergiler. Tüm prensipleri ve değerleri "akran grubuna aittir" (Riesman vd., 2016, s. 99). Karakter genel olarak birçok kişinin kendisine uyarlayabileceği "bol kesim üniformalar gibidir" (Riesman vd., 2016, s. 133). Dolayısıyla dışa yönelimli bireyin özerk olabilme şansı çok daha düşüktür.

Riesman'ın fikirleri insanın tüketimle var olabileceği düşüncesinden biraz farklılık gösterir. Onun için bu olgu daha çok içe yönelimli olan toplum tipinde geçerlidir. Gösterişli bir hayat sürmek, çok para kazanmak gibi hedefler içe yönelimli bireyi imler. Dışa yönelimli birey için ise önemli olan şey 'uyum'dur. Öykünme tipleri geçmiştekinin tersine sınırlı değildir, daha fazladır ve tek etki eden şey tüketim meselesi değildir. Riesman burada tüketimin önemsiz olduğunu iddia etmez, tam aksine arkadaşlıkların ve diğer insanların tüm tüketim ürünlerinin en önemlisi olarak görüldüğünü ifade eder. Diğer deyişle bir gruba üye olmanın kendisi de tüketim eylemine dâhildir. Diğer insanlardan çok farklı olmak, akranlar arasında çok fazla sivrilme gibi durumlar onlardan ayrı düşme tehlikesini barındırır. Sonuçta her insan akran grubu içinde bir yarış içindedir fakat insanın bu yarış içinde olabilmesi için "öncelikle rekabetçi değilmiş gibi görünmesi gerekir" (Riesman vd., 2016, s. 109). Bu nedenle, tüketim veya gösteriş öncelikle akranlar arasında popüler olduğu için kıymetlidir. Başka türlü söylenirse, tüketim diğer insanların gözlerini kamaştırmak için ya da onların içinden sivrilebilmek için değil aksine onların rehberliğini talep etmek içindir (Riesman vd., 2016, s. 151). Georg Simmel'in (2015, s. 123) de vurgu yaptığı gibi

¹² Yön tayini için ulaşım araçlarında kullanılan bir cihaz.

belki bazıları biraz daha öndedir ama sonuç olarak herkes aynı yoldadır. Riesman'ın görüşleri Amerikanın 1960'lı yıllarına ait olsa da, bugün için de geçerli olduğu söylenebilir. Bugün sürekli olarak övülen ve hemen her yerde vurgu yapılan bireyselliğin aslında konformist hale geldiğini izah etmek adına önemli olabilir.

Özerklik bahsini genişletmek adına görüşlerine başvurulabilecek bir diğer isim ise moda eleştirisi bağlamında Simmel'dir. Georg Simmel moda felsefesiyle ilgili olarak göze çarpma ve fark edilme isteğinden hareket eder. Moda "kendi benliğinin farkına varmak için göze çarpmaya, ilgi çekmeye, biricikliğe gereksinim duyan bireylerin faaliyet alanıdır" (Simmel, 2015, s. 122). Bu biriciklik arayışı insanı kendisi dışındaki şeylerin etrafında bireyselliğini kurmasını gerektirir. Başka bir deyişle moda ekseninde düşünüldüğünde bireyselleşme, öncelikle bir aynılığın yansımasıdır. İnsanlar, ne kadar farklı olduklarını göstermeye çalışırken, aslında giderek birbirine benzemek suretiyle var olabilir hale gelmektedirler. Dolayısıyla kapitalist dünya ile beraber sürekli farklılığına vurgu yapılan bireyin nasıl aynılaştığına dikkat çekmek gerekir. Herhangi bir ürününün moda olabilmesi için aynısından binlerce örneğinin bulunması gerekir. Böyle bir durum da sadece kapitalizmin seri üretim mantığında mümkün olabilir. Fakat Simmel'in de vurguladığı gibi piyasada mevcutta bulunan ürünler bir zaman sonra moda dönüştürmez, başından itibaren moda olması için üretilir (akt. Frisby, 2015, s. 40). Bu durum kişiye özgü üretimin yapıldığı önceki üretim tarzlarından farklıdır; artık bireye özgü üretim yapılmaz, üretim piyasa için yapılır. O halde modanın üretimi bir bakıma bireyin de seri üretimidir denebilir. Kılıçbay'ın da (2012) dile getirdiği üzere, kapitalizm birbirlerinden farklı olan insanlara pek bir şey satamaz. Aralarındaki farklılıklarını silerek, bireyleri *birleştirerek* ya da *homojenleştirerek* satabilir. Elbette burada aynılaştıran durum sadece giyim kuşam meselesi değildir. Burada ise Frankfurt Okulu düşünürlerinin fikirleri konuyu daha genişletme imkânı sunabilir.

Frankfurt Okulu'nun temel düşünceleri modernleşmenin insanı bireyselleştirmediği, özgürleştirmediği tam aksine bireyselliği yok ettiği, Aklın, bireyi özgürleştirmek bir yana, giderek kendini de tahakküm altına alması yoluyla aklın araçsallığa indirildiğini belirten düşünürler, bu süreci liberalizmle ve kapitalizm ekseninde incelerler. Öteden beri kendisini insanın fiziksel ve zihinsel dünyasında kabul ettirmiş olan ekonomik yönelim, insanın varoluşunu özerk bir şekilde kurabilmesinin önüne geçer (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 268). Yaşamının her saniyesinde bir yarış içerisinde olduğunun farkında olan birey, kendisine bakmak yerine arkasındakine ve önündekine bakarak kendisini inşa eder. Bu noktada *kültür endüstrisi* kavramının önemi üzerine eğilen düşünürler, bunun meydana çıkardığı öykünme tiplerinin bireyin özerkliğini yok ettiğini ve bunların kapitalizmin ihtiyacı olan başarı modellerine indirildiğini ifade ederler. İnsan benliğinin kendine özgüymüş gibi sunulan niteliği aslında "toplumsal olarak koşullandırılmış bir tekel malıdır, fakat adeta doğalmış gibi sunulur" (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 206). Kültür endüstrisinin başardığı şey bu sahte özgünlüğü gerçekmiş gibi pazarlayabilmesindedir. Adorno'ya göre *sahicilik* ideali de bu süreçte bir meta haline gelmiştir. Bu bağlamda düşünüldüğünde biriciklik iddiası, onun daha fazla satılabilmesine imkan sağlar, "çoğaltılmaz olanın gerçekten sahici olduğu düşüncesi, ancak milyonlarca standartlaşmış metanın kâr amacıyla benzersizlik" yanılığının yayıldığı bir ortamda ortaya çıkabilir (Adorno, 2005, s. 160). Moda bahsinde de vurgu yapıldığı üzere, aynı olanların pazarlanmasının yolu onun çok farklı olduğunu öne çıkarmaktan geçer. Bu nedenle insanlara her anlarında çok özel bir birey olduklarının hissettirilmesi gerekir. "İnsanlara benlikleri tümüyle özgün ve herkesinkinden farklı bir benlik olarak armağan edilir ki, herkesinkiyle aynı olmaları iyice" güvenceye alınabilsin (Adorno ve Horkheimer, 2014, ss. 30-31).

Burada şöyle denebilir ki, günümüzde birey giderek dışarıya uyum göstermek adına kendisini içerden yeniden kurma yoluyla değişimi kabul etmeye çalışmaktadır (Elliott ve Lemert, 2011, s. 99). Başka türlü söylendiğinde, Adorno'nun ifade ettiği gibi birey sadece "itaat ve boyun eğmeden haz alarak, kendi toplumsal uyumuna ulaşır" (Adorno, 2011, s. 292). Lakin öznenin sadece uyum sağlayarak var olabilir hale gelmesi, aslında bir açıdan onu en başından hükümsüz kılan bir şeydir. Bauman'ın söylediği üzere özerklik ancak "teslim olmayla kazanılır" (Bauman, 2017, s. 132). İnsanın her gün kendisini baştan inşa etmek zorunda kaldığı günümüz toplumunda "kimlik yaratımı neredeyse zorunluluk" halini almıştır. (Niedzwiecki, 2011, s. 34). Günümüzde giderek ortaya çıkan durum kimliklerin her gün "yeniden keşfedilme ve anında dönüşme hızıdır" (Elliott ve Lemert, 2011, s. 76). Öbür taraftan bugün asıl kaygı, Elliot ve Lemert'in tespit ettikleri üzere, biricik olduğumuza tek olduğumuza inanmazsak post-modern çağda görecelilik cehenneminde kaybolacağımızdır (Elliott ve Lemert, 2011, s. 156). Bu görecelilik ortamında bir başına olan insanın tutunabileceği tek şey de yine kendisidir. Bundan dolayı kültür endüstrisinin bireyi ele geçirirken ona aşıladığı mesaj çok nettir, çok ince bir ayarla sen de kalabalıktan ayrılabilirsin ve kendin olabilirsin (Niedzwiecki, 2011, s. 39). Dolayısıyla bugün bireyselleşme "bireyin özerkleşmesini giderek zorlaştıran genel bir toplumsallaşma süreci" içerisinde meydana gelir (Beck, 2014, s. 198). Toplumsal sınıfların, mensubiyetlerin ve geleneksel bağların gölgesinde bireyselleşemeyen insanın yerini, post-modern evrede sadece öykündüğü rol modellerle bireyselleşebilen, fakat özerkleşemeyen insan almıştır.

Mahremiyetin Dönüşümü ve Birey

Mahremiyet meselesi bireyselleşmeyle çok yakından ilişkilidir. Çünkü mahrem olandan konuşabilmek için bireyselliğin mevcudiyeti lazımdır. İnsanın diğer insanlardan ayrı bir yaşamının olabileceği fikrinin oluşmadığı zamanlarda mahremiyet fikrine de pek rastlanmaz. Birey olabilmek bir taraftan da özel bir alana sahip olabilmektir. Sürekli başkalarının arasında olan, yaşamının her saniyesini birileriyle paylaşmak zorunda kalan birisi kendi bireyselliğinden yoksun kalmış olur (Yüksel, 2009, s. 279). Şu hâlde bireyselliğin olabilmesi için mahremiyete, mahremiyetin de olabilmesi için bireyselliğe ihtiyaç duyulur. Ama insanın giderek bireyselleşirken mahremiyetinin de aynı ölçüde kişinin kendine ait kalabildiğini söylemek de çok mümkün değildir. Bu manada bugün bireyselliğin önemi bu derece vurgulanırken mahremiyetin ne halde olduğuna göz atmak anlamlıdır. Çünkü bu post-modern çağda temel kaygı gözetlenmekten çok, göz önünde bulunamama kaygısıdır (Toprak vd., 2014, s. 152). Dolayısıyla bu başlığın odaklanacağı yer mahremiyetin kim tarafından neden veya nasıl ihlal edildiğinden çok, bizzat bireyin kendisi tarafından niçin ortaya çıkarıldığıdır.

Habermas *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (2003) adlı eserinde, kapitalizmin gelişim sürecinde her şeyin metalaşmasına bağlı olarak kamusal alanın giderek özel alanı daraltması ve buna bağlı olarak mahremiyetin işgal edilmesi üzerinde durur. Öte yandan Beck'in belirttiği üzere, özel alan ile kamusal alan birbirinden tamamen soyutlanmış bir biçimde tasavvur edilemez. Çünkü bu özel alan başka bir yerde yaratılmış olan "koşulların ve alınmış kararların oluşturduğu dışın içe çevrilip özel hale getirilmesidir" (Beck, 2014, s. 202). Günümüzde ise, Habermas'tan ziyade Bauman'a yakın durarak söylenirse, kamusal alanın özeli işgal etmesi değildir söz konusu olan, kamunun daha önceden kişisel olarak görülen ve "kamusal alanda dile getirilemez olarak kategorize edilen meseleler tarafından ele geçirilmesi" anlamında özel alanın kamusal alanı işgal etmesidir (Bauman, 2017, s. 113). Bundan dolayı bireyden hareketle incelenecek olan bölümde, çokça mahremiyet tanımlaması olmasına rağmen, Altman'ın yaptığı mahremiyet tanımı bu bölümün bakış açısı için önem taşır. Altman için mahremiyet, insanın

kendisinin başka “bir kimsenin kendisine veya grubuna ulaşma çabası üzerindeki seçici kontrolüdür” (akt. Yüksel, 2009, s. 278). Bu *seçici kontrol* vurgusu, toplum içinde yaşayan insanın çevresiyle etkileşimi üzerindeki kontrolüne vurgu yapması bakımından önemlidir.

Hal Niedzviecki *Dikizleme Günlüğü* (2010) isimli eserinde, özellikle 2008 yılından sonra gelişen ve çeşitlenen sosyal medya ve akıllı telefonlarla birlikte bir çeşit *dikizleme çağına* girildiğini dile getirir. Bu çağ öncesinde olduğu gibi televizyon ekranında izlenenden ya da internetin ilk dönemlerindeki belli içeriklere ulaşılabilen izleme biçiminden farklı özellikler gösterir. Çünkü öncesinde bu araçlar aracılığıyla hayatı izlenenler belli başlı insanlarken, internet üzerinde herkesin oluşturulmaya başladığı, herkesin birey olarak kendini gösterebildiği dönemden sonra durum farklı bir hal almıştır. Şimdi her insan, merak edilen olarak hayatı dikizlenen aynı zamanda merak eden olarak başkalarını dikizlediği bir dönemin içindedir. Dolayısıyla her insanın on beş dakikalığına ünlü olabileceği televizyonun tersine, her saniye ünlü olabileceği sosyal medya bunu fazlasıyla uygun bir ortam sağlar. Sürekli olarak birbirini besleyen bu süreçte hem merak edilen hem de merak eden, hatta merak edilmek isteyen insanın seçici kontrolü giderek zorlaşmaktadır.

Bunun nedenlerinden birinin insanın diğerleri tarafından önemsenme çabasının olduğu söylenebilir. Daha öncesinde diğerleri tarafından görülmesinden kaygı duyulan şeyler, artık sosyal medyada sergilenmeye başlamıştır. “Para kazanmak yetmez, onun nasıl harcadığını da göstermek gerekir; sevgiye sahip olmak yetmez, ne kadar sevdiğimizi ve sevildiğimizi de göstermemiz gerekir” (Çelikoğlu, 2007, ss. 14-15). Günümüzde erişilebilirliklerini ve görünürlüklerini sürekli olarak arttıran yeni iletişim teknolojilerine büyük bir arzu ve istekle yönelen, her an ve her yerde görünür olabilme “kaygısı taşıyan bireylerin toplamı anlamında bir teşhir toplumundan söz etmek” (Toprak vd., 2014, s. 152) mümkün hale gelmiştir. Niedzviecki’nin de belirttiği gibi ironik bir biçimde yalnızca kendimizi izlenir kıldığımızda, “birey olduğumuzun bilincine varıyoruz. Dikizlenerek ne kadar farklı olduğumuzu başkalarına göstermek istiyoruz” (Niedzviecki, 2010, s. 38).

Mahrem olanın ortaya çıkarılmasına neden bu derece hevesli olunduğuna gelirse, Simmel (2015) modanın, bireyin kendini diğerlerine fark ettirmesine yardım ettiğini söylerken aynı zamanda metropol hayatının temposundan da söz eder. Bu gündelik hayatın koşturmacası içinde, örneğin yolda yürüyen insan kalabalığının ortasında yanından bir an geçip gidilecek kadar kısa bir süre içerisinde fark edilmek isteyen biri için dış görünüş önemlidir. Mahremiyetin açığa çıkarılması da buna benzer biçimde ele alınabilir. Metropol hayatının koşturmacası içerisinde, Bauman’ın deyimiyle bu akışkan zamanlarda, insanların kendilerine ayrılan bu sınırlı sürede fark edilebilmek adına mahremiyetini görünür kıldığını söylemek olasıdır. Baudrillard’ın (2002) kavramlarıyla ifade etmek gerekirse, artık bütün ilişkilerde mesafenin kaybolması ya da samimiyetin bir çeşit *şeffaflığın müstehcenliğine* dönüşmesidir durumun özeti. Belki de insanların kendini fark ettirebilmek için elindeki, “insanlara vaat edebileceği tek şey, hayatına ilişkin bu sırlar”dır (Niedzviecki, 2010, s. 51). Burası aynı zamanda, özel alan ve kamusal alan arasındaki karşılıklı ilişkinin net olarak görülebildiği noktayı da imler. Kapitalizmin meydana getirdiği sosyal ve kültürel değişimle birlikte özel alanı ele geçirilmiş insan, şimdi kamusal alanda kendini var edebilmek için, kendini, özel alanını kamusal alanına çıkarmaktadır. Çünkü “diğerleri seni bilmezken kim olduğunu bilmek zordur” (Elliott ve Lemert, 2011, s. 56). Kısacası mahremiyetin ortaya çıkarılması farklılığını göstermek kadar aynılığını da vurgulamak, diğerlerinden ayrı düşmemek, yalnız kalmamak için de işler.

Diğer yandan özel alanın kamusal alana doğru taşması, kamusal alanda özel meselelerden başka tartışılacak bir şey kalmadığını da gösterir. “Günümüzün sorunu, kamusal alanın yokluğuna bağlı olarak özel alanın, mahremiyetin dışarı sızması”dır (Kete, 2011, s. 69). Diğer yandan mesele, kamusal alanın en mahrem ve izlendiği, kişisel dramaların sergilendiği bir sahne olarak yeniden kurgulanmasıdır (Bauman, 2017, s. 113). Böylelikle kamusal alan temel sorunlara tüm yurttaşlar tarafından beraberce çözüm aranan bir yer olarak değil, günlük meselelere bireysel çözümlerin arandığı bir alan halini alır. Sosyal medya ortamlarındaki daha anlık paylaşımlar yerine, daha kısıtlı bir süre sunan televizyon ekranında daha fazla dikkat çekebilmek adına daha fazla el yükseltmek gerekir, en mahrem sırlar bu nedenle kamusal alana çıkarılır. Burada her ne kadar bireyin kendi isteğiyle mahremini ortaya dökmesi söz konusuysa da mahremiyetin kültür endüstrisinin elinde bir oyuncuğa dönüşmüş olmasını sorunsallaştırmak gerekir. Artık kamusal alanda herkesle ilgili olan, tüm bireyleri ilgilendiren konular yerine, kişilerin yalnızca kendilerini ilgilendiren konuların herkesi ilgilendirir hale gelmesi -zarureti- söz konusu olmaktadır. Böylece mahremi kamusal alanı işgal etmesi, kamusalın da kendini aklamasına katkı sunmaktadır. Ne de olsa insanların sorunlarını “bireysel olarak tanımlama ve bu sorunlarla bireysel beceri ve kaynaklarını seferber ederek başa çıkma yolları, geriye kalan tek kamusal meseledir ve kamu yararının tek hedefidir” (Bauman, 2017, s. 116).

Tüm bu tartışmaları toparlamak gerekirse son bir noktaya temas edilebilir. İnsan, özel alanında kendini ifade edebilme gücünü geliştirirken bunu kamusal alanda kullanır. Elbette bu bölünmüş bir şekilde değil, daima bir karşılıklı bir süreç içerisinde gerçekleşir. Zira insan en baştan itibaren kamusal alanda görünerek kendini kurabilir. Nihayetinde “mahremiyetin aleniye” (Öztekın ve Öztekın, 2010) dönüşmesini, görünerek var olmak olarak adlandırmak yerine, mahremini görünür hale getirerek var olabilmek diye adlandırmak daha doğru olabilir. Özerklik meselesinden bahisle ifade edilirse, insanın başkalarıyla karşılıklı etkileşiminde kendisini ifade edebilmesinin giderek kendinden uzaklaşıyor olması gibi, mahremiyet konusunda da her yere sirayet etmiş olan kapitalizmle beraber, önceden herkese duyurulma gereği duyulmayan (hatta bundan sakınılan) şeyler şimdi bilinçli olarak duyurulur duruma gelmiştir. Örneğin bir kişinin yediği yemek dahi kendi işlevinden çıkarak, yenilmeden önce fotoğrafının çekilip herkese gösterilen bir nesne haline gelmiştir. Bireye özel olmasıyla değerli olan hatıraların yerini, aldığı ‘beğeni’ sayısı ölçüsünde değer kazanan hatıralar almaktadır.

Bireyselliğin İnşası Olarak Kendini Geliştirme

Kendini geliştirme meselesiyle ilgili söylenebilecek en belirgin şey, insanın giderek kendisini tek boyutlu bir biçimde geliştirmesiyle birlikte ancak tüketerek var olabilir hale gelmesidir. Giddens’in da vurguladığı gibi bireycilik, kapitalizmin geç safhalarında tüketimi de içerecek şekilde genişlemiş, bireysel ihtiyaçların karşılanması iktisadi sistemin devamlılığının temeli haline almıştır. “Piyasa yönelimli bireysel seçim özgürlüğü bireysel kendini ifadenin en kapsamlı çerçevesi haline” gelmiştir (Giddens, 2010, s. 247). Fakat Riesman’ın görüşleriyle birlikte düşünüldüğünde hem de mahremiyet meselesinde görüldüğü üzere mahremiyet ve özerklik de buna dâhil edilmişti. Dolayısıyla bu noktada tüketim toplumu bahsinin üzerinde uzun uzadıya durmak yerine kısaca değinmenin yeterli olacağı düşünülmektedir. Başka bir deyişle, üzerinde çokça yazılmış olan kendini yalnızca tüketerek geliştirebilen, kişiliğini tüketerek oluşturabilen bireyin eleştirisinden ziyade bu kısımda insanın kendisini geliştirmenin de bu tüketim içine nasıl dâhil edildiğinden bahsedilmektedir. Bu minvalde öncelikli olarak günümüzde giderek popülerleşen adıyla ‘kişisel gelişim’ kavramını ele almak gerekir.

Bugün son derece yaygınlaşan ve dev bir sektöre dönüşen kişisel gelişimin insana nasıl gelişim sunduğuna göz atıldığında iktisadi sistemle uyumlu, belirli başarı tiplerini öven, insanın üç adımda içindeki potansiyeli nasıl açığa çıkarabileceğinden dem vuran, insanın kendini keşfetmesine yardım ettiği iddiasında olan bir kendini geliştirme rehberliği sunduğu söylenebilir. Böylesi bir yaklaşım, insanı bu derece 'kendisine' yönlendirirken ve tüm sorunun aslında kendisiyle ilgili olduğunu dile getirirken, örtülü olarak toplumsal ve iktisadi eşitsizlikleri de meşrulaştırmış olur. Amerika'da bir zamanlar çok satanlar listesinde üst sıralarda olan *The Secret* kitabından aktarılan küçük bir bölüm bununla ilgili iyi bir örnek sunmaktadır: "Kazanılan bütün paranın yaklaşık %96'sının dünya nüfusunun yalnızca %1'i tarafından kazanılmasının sebebi nedir dersiniz? Sizce bu bir tesadüf mü? Bu, tasarlanmış bir şey. Bu insanlar bir şeyleri kavramış durumdadır. Onlar sırrı biliyorlar ve artık siz de bilgiyle tanışıyorsunuz" (akt. Silier, 2011, s. 40).

İşin sır olan noktası, dünyadaki tüm paranın neredeyse %1 tarafından kazanılıyor olmasını hiç düşünmeden basamakları hızlıca çıkararak o şanslı %1 arasında yer alabilmektir. Bu noktada ise bir piramidi andırır biçimde kontenjan sınırlıdır, herkes buraya erişemez. Böylece ideoloji kendisini olasılık hesabında gizler. "Şans herkese gülmez, ancak piyango kime vurursa, kimi seçerse ona güler" (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 193-194). Piyangonun kendine vurmadığı kişilerin ise bundan dolayı şikâyetle bulunabilecekleri pek bir şey de yoktur. Problemi kendilerinde aramaları, kendilerini daha fazla geliştirmeleri, kendi içindeki potansiyellerini keşfetmeleri gerekir. Dolayısıyla bugün kendini geliştirme ya da Taylor'un kullandığı haliyle "kendini gerçekleştirme kültürü, çoğu insanın kendilerini aşan meseleleri unutmalarına yol" açmaktadır (Taylor, 2011, s. 20). Diğer bir deyişle kendini geliştirme kavramı, bugün bir çeşit kendini kurtarma çabasına dönüşmektedir denebilir. Diğer taraftan, kendini nasıl geliştirebileceğini ise hazır reçetelerden öğrenen bireyin kendini bir tür edilgenliğe hapsedtiğine de dikkat çekmek lazımdır. Oysa Charles Taylor'un değindiği üzere insanın kendi bireyselliğini oluşturabilmesi, kendini geliştirebilmesi, kendi başına yalıtılmış bir halde değil, kısmen karşılıklı olarak kısmen de içsel olarak diğerleriyle diyalog içinde geliştirebilmesi manasına gelir (Taylor, 2011, s. 45). Başka türlü söylenirse kendini geliştirebilen biri olmanın yolu, toplumsal problemlerden tamamen soyutlanmış olarak kendi gelişimine odaklanmakla ilgili değildir. Tam aksine, kişi ancak toplumun içerisinde kendisini geliştirebilir.

Elbette tartışmanın bu noktasında tüketim toplumunun ve kültür endüstrisini birleştirici rolünü hatırlamak gerekir. Guy Debord'un da dile getirdiği üzere, kültür endüstrisi ya da onun deyimiyile *gösteri*, "ayrı olanları birleştirir, ama ayrı olarak birleştirir" (Debord, 1996, s. 22). Kültür endüstrisi topluma öykünebilecekleri rol modeller sunarken kendisini de, insanlar arasındaki büyük toplumsal eşitsizlikleri de normalleştirmiş olur, her insan bir gün bu özendiği hayatlara ulaşabilecek gibidir. Başarılı biri; paraya, daha fazla tüketen insana ve şan şöhrete indirgenir. Fakat aslında bu bireyselliği yok edilmiş, Marcuse'nin (1975) *tek boyutlu insan* diye isimlendirdiği, Adorno'nun ise (2005) *sahte-birey* diye adlandırdığı insana dönüşmüş vaziyettedir. Bireyselliğe, ancak genel olanla kayıtsız şartsız özdeş olduğuna ilişkin bir kuşku kalmadığı zaman müsaade edilir (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 205). Bu açıdan bir bireysellik herkesin kendi biricikliğinden ziyade sadece amacı kendi çıkarlarını savunmak olan insanların, birbirlerinden kalın duvarlarla ayrılması demektir. Bundan dolayı Horkheimer'ın dediği gibi "gittikçe daha çok benzeceklerdir birbirlerine" (1998, ss. 152-153).

Meselenin insanın boş zamanında kendisini nasıl geliştirdiği tarafına bakılırsa, bu alan da kamusalın özel alanı işgali gibi, kapitalist sistemin değerlerinin kıyısında "kalan entelektüel

faaliyetlerin kapitalist sistemle bütünleştirilmesi ve zihinsel emeğin bu çerçeve içinde harekete geçirilmesi"nden payını alır (Özdemir, 2007, s. 73). İnsanın yalnızca kendi bedensel veya zihinsel gelişimiyle alakalı olabilecek aktiviteler de artık kendinde (bir) değer taşımaktan çıkarak insana piyasada ne kadar faydalı olabileceği kapsamında değerlendirilir hale gelir. Bedensel olarak kişinin kendi sağlığıyla alakalı olabilecek şeyler de dışardan dayatılan ölçütlere göre fit olmaya, güzel görünmeye dönüşür. Piyasada insan kendine fayda sağlamayacağı her türlü bireysel gelişmeden ise kaçınır. Böylece "bireyselleşme hayatın her boyutunda piyasaya bağımlılık" biçimini almaktadır (Beck, 2014, s. 200). Toplumsal sisteme gereken biçimde "hizmet edebilmesi için insan bedenini çoktan kendine uygun hale getirmiş olan toplumsal ekonomik ve bilimsel aygıt", beden müktedir olduğu yaşamları hayatın her anında yoksullaştırır (Adorno ve Horkheimer, 2014, s. 59).

Kendini geliştirme kavramı bugün itibariyle değişmeye, kendini farklı bir bakış açısıyla kurmaya değil, mevcut toplumsal düzenin daha da meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Jean Twenge'nin söylediği üzere *ben neslinin* kendini kişisel olarak geliştirmesi "sanki benliğe atılmış bir kat boya" halini almaktadır (Twenge, 2013, s. 74). Kendi içindekini 'keşfetmeye' yönlendirilen insan için çoktan içselleştirilmiş tipler ya da Beck'in (2014, s. 205) tabiriyle "toplumsal bakımdan önceden tayin edilmiş biyografi" modelleri, bireyin sanki kendisini geliştirerek ulaşabildiği bir başarıymış gibi sunulmaktadır. Böylelikle kapitalizmin meydana getirdiği birey tipi meşrulaşırken, insanın kendisini çok yönlü bir biçimde geliştirmesinin yerini tek boyutlu ve kendisinden çok piyasanın hizmetine sunulabilecek bir gelişim almıştır. Tüketim ise özgüvenin ve kendini geliştirmenin temel koşulu haline gelmiştir. Böylelikle, temelsiz biçimde bir özgüvene sahip birey gerçekte ne kadar yabancılaşmış ve çaresiz olduğunun farkına varamamaktadır (Silier, 2011, s. 40).

SONUÇ

Çalışmada bugün sürekli olarak vurgulanan bireyselliğin nasıl bir bireysellik olduğunu incelemek açısından meseleye üç farklı açıdan yaklaşılmıştır. Konuya mahremiyet, özerklik ve kendini geliştirme açısından bakıldığı zaman bu üç farklı açının birbirleriyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir ve bireysellikten söz edebilmek için bu üçüne de ihtiyaç vardır. Fakat yine de bu değerlendirmeler bakımından özerklik konusu daha merkezi bir konumda yer almıştır ve asıl olarak şu tarafıyla öne çıkmıştır. Hem -Riesman'a yakın olarak söylenirse- *uyum* tüketimin önüne geçmiş bir vaziyettedir. Bu haliyle ortaya çıkan birey tipi için en önemli şey, sınırsız bir şekilde tüketme arzusu veya sahiplenme hali değil, diğerlerinden hiçbir noktada ayrı kalmamak veya geriye düşmemek gerektiğidir. Üstelik belirli rol modellerinin veya tüketimin değişkenliğine rağmen bu noktada kesin olan şey özerkliğin günümüzde giderek daha zor bir hale geldiğidir.

Bu açıdan özerklik başlığı diğer meseleleri birbiriyle ilişkilendirmesiyle de öne çıkmıştır. Çalışmada ortaya konmaya çalışıldığı gibi, özerk bir birey olamayan birinin kendini geliştirebildiğinden veya mahremiyetini koruyabilmesinden söz edilebilme şansı da son derece düşüktür. İlgi çekmeye, fark edilmeye gayret ederek mahremiyetini ortaya çıkaran, tüm bunların ise ancak belli kalıplar veya tüketim üstünden kendini geliştirmeye işlediği; yani bireyin değil, bireyin kendisini ifade etmesinin kendinden tamamen ayrıştığı post-modern dönemde bireysel olabilmenin izlerine rastlamak biraz zordur. Şükrü Argın bugün "olduğun gibi görün"me kaygısının, "göründüğün gibi ol"ma kaygısına dönüştüğünden söz eder. İnsanın olduğu gibi görünmesi öncelikli olarak kendisinden yola çıkarak bir var olmayı imlerken, görüldüğü gibi olma hali ise başka kalıplar, anlamlar üstünden işler. Önemli olan şey bir şekilde görünmektir ve

nasıl görüldüğün önemsizdir. Bazen kariyer basamaklarını hızla çıkarken, bazen en mahremini açığa çıkararak, bazen de moda uyararak görünmek gerekebilir. Dolayısıyla Arğın'ın yorumu (1998) biraz daha farklı bir bağlamda ifade edilebilir. Bu şekilde yapay bir kimlik inşaa ve görünümle tatmin elde edilen, onay ve beğenilme kaygısı çerçevesinde yeni benlik biçimlerinin inşaa edildiği bir zamanda insanın artık ne görüldüğü gibi olduğu ne de olduğu gibi görüldüğü söylenebilir.

Tabi ki bugünün post-modern zamanlarında, bireyin kendisini değerli hissetmeye bir anlamda mecbur kaldığını da hatırlamak lazımdır. Her şeyin sürekli değiştiği görecelilik çağında, bu akışkan zamanlarda kendisinden başka tutunacak bir şeyi olmayan insanın değersizlik hissine kapılmamak adına kendisini değerli görmekten başka çaresi olmadığını da teslim etmek gerekir. İnsanlar “ancak tüm nesnel dünyayı değersizleştirmek pahasına kendilerini koruyabilirler, sonunda bireyin kendi kişiliğinin de aynı değersizlik duygusu içinde yitip gitmesi kaçınılmazdır” (Simmel, 2015, s. 100). Fakat insan bu kadar değersizleştirilmesine rağmen, diğer taraftan “birey her geçen gün önemsizleşirken diğer yandan dünyayı biçimlendiren tahtına” oturtulur (Beck, 2014, s. 208). Bu noktada her şeyin insanın kendi etrafında dönüyor olması onun dünyada kendisine biçilen rolü görmesinin de önünde bir engel olabilir. Kendi kişisel gelişimiyle ulaştığını zannettiği yerin hikâyesinin çoktan belirlenmiş olduğunu, özel meseleleriyle veya paylaşımlarıyla ilgi toplamasının zaten kamusal alanda tartışılacak pek bir şey kalmamış olmasıyla ilişkili olduğunu veya kendisine yarattığını sandığı tarzının aslında daha önceden moda olması için üretilmiş olduğunu unuttur bir noktaya gelir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2005). *Minima Moralia: Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar*. (O. Koçak ve A. Doğukan, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno T. (2011). *Otoritaryen Kişilik Üzerine* (D. Şahiner, Çev.). Say Yayınları.
- Adorno, T. ve Horkheimer M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Arğın, Ş. (1998, Haziran). Tüketicinin Üretimi ve Benlik Promosyonu. *Birikim*. http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3830/tuketicinin-uretimi-ve-benlik-promosyonu#.WUkg3ZZSD_w
- Baudrillard, J. (2001). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. (O. Adanır, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard J. (2002). *Tam Ekran*. (B. Gülmez, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). DoğuBatı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.). Can Yayınları.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.). İthaki Yayınları.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori*. (M. Küçük, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Çelikoğlu, N. (2007). *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*. (Tez no: 210231) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi].

- Debord, G. (1996). *Gösteri Toplumu*, (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Elliott, A. ve Charles, L. (2011). *Yeni Bireycilik: Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*, (B. Kıcır, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Frisby, D. (2015). Sunuş: Georg Simmel- İlk Modernite Sosyoloğu, G. Simmel *Modern Kültürde Çatışma*, (7-51) (E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Say Yayınları.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, (T. Bora ve M. Sancar, Çev.). İletişim Yayınları.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*. (O. Koçak, Çev.). Metis Yayınları.
- Jameson, F. (1994). Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, *Postmodernizm N. Zekâ* (Der.). Kıyı Yayınları.
- Kete, N. (2011). Yoksulluk, Mahremiyet ve Ölüm İlişisini Medya Üzerinden Okumak, H. Köse (Der.). *Medya Mahrem*, (61-83). Ayrıntı Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2012). *Ne Diyoruz Ne Anlıyoruz-Zaman* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=OShR5ht5oik#t=25m11s>.
- Kumar, K. (2013). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. (M. Küçük, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Lukes, S. (2006). *Bireycilik*. (İ. Serin, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Lyotard, J. (1994). Postmodern Nedir Sorusuna Cevap, *Postmodernizm N. Zekâ* (Der.). Kıyı Yayınları.
- Marcuse, H. (1975). *Tek Boyutlu İnsan*. May Yayınları, (A. Timuçin ve T. Tunçdoğan, Çev.).
- Niedzwiecki, H. (2011). *Ben Özelim! Bireylik Nasıl Yeni Konformizm Haline Geldi*. (S. Erduman, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü: Kendimizi ve Komşularımızı Gözetlemeyi Niçin Bu Kadar Sevdik?*. (G. Gündüç, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Özdemir, İ. (2007), *İletişimin Stratejikleştirilmesi: Kılavuz Kitaplar, Kişisel Gelişim Kursları ve İletişim Eğitimi Seminerlerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, (Tez no: 218163) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi].
- Öztekin, H. ve Öztekin, A (2010), Modernleşme-Mahremiyet İlişkisi ve Siber Mekânda Mahremiyetin Aleniye Dönüşmesi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/186768>.
- Riesman, D., Nathan G., Reuel D. (2016). *Yalnız Kalabalık: Amerikan Toplumsal Karakterinin Değişimi Üzerine Bir İnceleme*. (Y. Erdem, Çev.). Heretik Yayınları.

- Silier, Y. (2011). *Oburluk Çağı: Felsefe ve Politik-Psikoloji Denemeleri*. Yordam Kitap.
- Simmel, G. (2015). *Modern Kültürde Çatışma*. (T. Bora, U. Özmakas, N. Kalaycı ve E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Taylor, C. (2011). *Modernliğin Sıkıntıları*. (U. Canbilen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Toprak A., Yıldırım A., Aygül E., Binark M., Börekçi S., Çomu T. (2014). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: "Görülüyorum Öyleyse Varım!"*. Kalkedon Yayıncılık.
- Twenge, J. (2013). *Ben Nesli*. (E. Öztürk, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Yüksel, M. (2009). Mahremiyet Hakkına ve Bireysel Özgürlüklere Felsefi Yaklaşımlar, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (1), 275-298.
- https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002130